

Colecție coordonată de
Livia Szász

Andrew Bayliss

SPARTA

Ascensiunea și decăderea unei superputeri antice

Traducere din limba engleză de
Gabriel Tudor

TREI

Editori:
Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

Redactare:
Ilieș Câmpeanu

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Mirela Voicu

Corectură:
Oana Aanei
Dana Anghelescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BAYLISS, ANDREW J
Sparta : ascensiunea și decăderea unei superputeri antice / Andrew Bayliss ; trad. din lb. engleză de Gabriel Tudor. - București : Editura Trei, 2026
Conține Bibliografie
Index
ISBN 978-606-40-3200-3

I. Tudor, Gabriel (trad.)

94

Titlul original: *SPARTA: The Rise and Fall of an Ancient Superpower*
Autor: Andrew Bayliss

Copyright © Andrew Bayliss, 2025

Copyright © Editura Trei, 2026
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90;
Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

ISBN 978-606-40-3200-3

Cuprins

Hărți / *6*
Nota autorului / 11

Prolog: Onoare și datorie / 15

1. Originile statului spartan: circa 1000–600 î.Hr. / 27
2. Utopia de pe Eurotas / 45
3. Ascensiunea Spartei către supremație: 600–520 î.Hr. / 69
4. Rivalități regale: Cleomene contra Demaratus 520–490 î.Hr. / 86
5. Invazia lui Xerxes: spartanii eliberează Grecia? 481–479 î.Hr. / 112
6. Sparta în timpul „celor cincizeci de ani“: izolaționistă și izolată 479–431 î.Hr. / 141
7. Războiul Arhidamic: un eșec umilitor? 431–421 î.Hr. / 164
8. Războiul Atenian: Sparta trădează Grecia? 421–404 î.Hr. / 178
9. „I-am mânca bucuroși, chiar și cruzi“: inegalitate și căderea Spartei / 202
10. Hegemonie spartană: în sfârșit, un imperiu? 404–386 î.Hr. / 217
11. Declinul și prăbușirea Spartei 386–371 î.Hr. / 239

Epilog: Nu mai există eroi? / 257

Note / 261
Bibliografie selectivă / 282
Mulțumiri / 285
Credite ilustrații / 287
Indice / 288

ETRURIA
Marea Adriatică
Neapolis
Taras
Segesta
SICILIA
Selinus
Siracusa
Marea Mediterană
0
500
kilometri

Mediterana de Est
în Antichitate
Marea Neagră
Amfipolis
Byzantium
Aegospotamoi
FRIGIA
Marea Egee
Arginusae
LIDIA
Termopile
Platea
Delfi
Teba
Eretria
Sardis
Megara
IONIA
Olimpia
Corint
Atena
Efes
Egina
Delos
Samos
Argos
Naxos
Sparta
CICLADE
CRETA
Cirene
Oraș-stat/Oraș important
Așezare
Bătălie

Peloponesul antic
și împrejurimile
Termopile
Delfi
Sicyon
Elis
Micene
Olimpia
Tiryns
Mantinea
Argos
Tegea
Aulon(?)
Thyrea
Muntele Parnon
Marea Ionică
Muntele Ithome
Pellana
Sellasia
Thouria
Sparta
MESSENIA
Muntele Taygetos
Geronthrae
Pylos
LACONIA
Methone
Helos?
Gythion
Marea Mediterană
Capul Taenarum
Bătălie
Oraș-stat
Așezare/sat
Munte

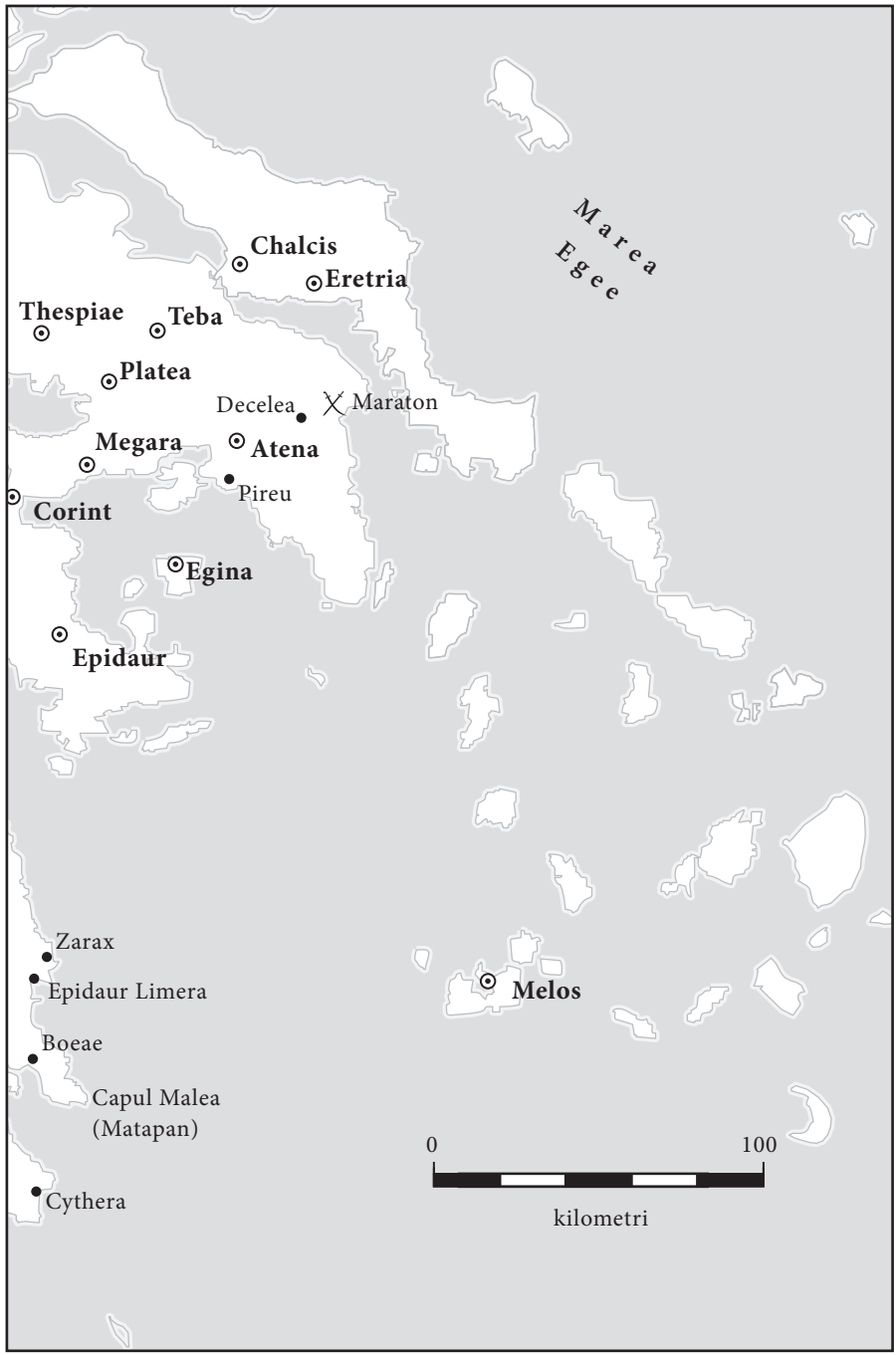
Marea Egee
Chalcis
Eretria
Thespiae
Teba
Platea
Decelea
Maraton
Megara
Atena
Pireu
Corint
Egina
Epidaur
Zarax
Epidaur Limera
Boeae
Capul Malea
(Matapan)
Cythera
Melos
0
100
kilometri

Nota autorului

Surse

Nu avem surse spartane contemporane acelor vremuri care să ne spună adevărata poveste a Spartei clasice. Singurele surse provenind de la „spartani" adevărați sunt câteva sute de versuri ale poeților Tirteu și Alcman, care însă datează dintr-o perioadă prea timpurie, și câteva fragmente păstrate din operele unui erudit din secolul al III-lea î.Hr., numit Sosibius, care sunt prea târzii și sunt păstrate în mare parte în surse ulterioare. Restul surselor noastre, care acoperă perioada de la epoca clasică până la epoca bizantină, se datorează unor autori care nu erau spartani — admiratori, critici și chiar dușmani, ca în cazul celebrului istoric atenian Tucidide —, ei prezentând de obicei Sparta drept o societate radical diferită de celelalte și neschimbată de-a lungul timpului.

Savanții moderni vorbesc adesea despre „mirajul spartan" — denumit *le mirage Spartiate* de către savantul francez François Ollier — pentru a descrie imaginea idealizată, stereotipă și distorsionată a societății spartane, creată în mare parte de surse non-spartane. Deși nu putem să îmbinăm, pur și simplu, fragmente din surse aflate la aproape un mileniu distanță unele de altele, ar fi periculos să respingem toate sursele ulterioare care se concentrează pe caracterul unic și cu totul deosebit al spartanilor. Însăși existența mirajului spartan ne spune că spartanii erau, într-adevăr, diferiți.

Această carte va urma principiul general adoptat azi de majoritatea experților, începând cu surse contemporane societății spartane, precum Herodot, Tucidide și Xenofon, care au cunoscut direct Sparta, înainte de

a recurge la surse ulterioare și potențial mai puțin demne de încredere, precum Plutarh. Numai atunci când nu dispunem de surse contemporane vom folosi exclusiv scriitori ulteriori. Cititorii vor descoperi că până și cele mai demne de încredere surse despre Sparta au punctele lor slabe. Când vine vorba de Sparta, trebuie să fim foarte atenți când folosim *toate* sursele.

Notele de final au fost utilizate pentru a îndruma cititorii către sursele-cheie de informații privind fapte și detalii despre societatea spartană. Ele apar mai rar în elementele narative ale povestirii, pentru a evita copleșirea cititorilor non-academici cu note și cu referințe. Aceste referințe urmează o versiune a metodei specializate de citare a surselor antice grecești și latine utilizate de clasicișți. În loc să citeze numerele de pagină ale textelor antice, clasiciștii furnizează numele autorului antic, titlul operei (dar nu și în cazul în care a supraviețuit o singură operă a autorului) și apoi referințe la cărți, capitole, secțiuni sau numere de rânduri. Aceste diviziuni diferă în funcție de tipul operei — în proză sau în versuri — sau de lungimea lucrării în cauză. Sistemul funcționează deoarece, indiferent de lungimea traducerii textului grecesc, orice traducere modernă a, să zicem, *Istoriilor* lui Herodot va avea întotdeauna nouă „cărți", iar Cartea 1 a lui Herodot va avea întotdeauna exact 216 „capitole". În mod similar, *Constituția lacedemonienilor* (*Lac. Pol.* pe scurt) a lui Xenofon va avea întotdeauna 14 „capitole", iar al șaselea discurs al lui Isocrate, *Arhidamos*, va avea întotdeauna 111 „secțiuni". Așadar, atunci când o notă face referire la „Herodot 1.82", Xenofon, *Lac. Pol.* 14 sau Isocrate, *Arhidamos* 81, oricare cititor va putea găsi referințele exacte, indiferent dacă citește textul original grecesc într-o publicație specializată în studii clasice ori o traducere în orice limbă modernă.

Există două excepții de la această regulă: sistemele „Stephanus" și „Bekker", care sunt utilizate pentru Platon și, respectiv, pentru Aristotel. Operele lui Platon sunt ordonate după titlu, folosind un sistem de numerotare bazat pe ediția din 1578 a operelor complete ale lui Platon, traduse de Joannes Serranus și publicate de Henricus Stephanus. Operele lui Aristotel sunt, de asemenea, ordonate după titlu, cu un sistem de numerotare bazat pe ediția operelor sale complete publicată de filologul clasic August Immanuel Bekker între 1831 și 1837. Cititorii care doresc să caute singuri referirile la Platon și la Aristotel le vor putea găsi folosind orice traducere care respectă aceste sisteme de numerotare.

Valori monetare antice

Grecii antici foloseau un sistem monetar bazat pe „drahmă“, termen care înseamnă literalmente „cât poate ține o mână“. În perioada clasică, moneda cel mai frecvent acceptată era drahma ateniană, care cântărea 4,3 grame. Drahma era egală ca valoare și greutate cu șase „oboli“ de argint. Se pare că termenul *obolos* provine de la *obelos*, cuvântul grecesc pentru „țepușă de proțap“, motivul fiind că o persoană putea ține în mână cel mult șase frigărui la proțap. Grecii foloseau și „staterul“, care era egal cu două drahme, și talantul (*talanton*), care valora 6000 de drahme.

Deși este imposibil să calculăm echivalentele moderne exacte ale acestei monede grecești antice, putem stabili o regulă generală pe baza faptului că salariul unui muncitor calificat în Grecia clasică era probabil de aproximativ o drahmă pe zi. La momentul redactării acestui text, salariul mediu al unui muncitor calificat în Marea Britanie este de 14,53 lire sterline pe oră (18,72 dolari pe oră în SUA), ceea ce ar însemna un câștig zilnic de aproximativ 109 lire sterline (sau 150 de dolari americani). Prin urmare, valorile aproximative moderne ale monedei grecești antice vor fi calculate pe baza ipotezei că o drahmă valorează aproximativ 100 de lire sterline sau 150 de dolari americani.

PROLOG:
Onoare și datorie

Cască de bronz în stil „corintic“ (cca 500–450 î.Hr.) de tipul celei pe care Othryadas ar fi purtat-o în Bătălia Campionilor. Găurile de cuie din partea superioară și din apărătoarele pentru obraji indică faptul că a fost expusă ca trofeu sau ca ofrandă de victorie.

Pe măsură ce lumina se estompa, vigoarea lui scăzând odată cu ea, soldatul spartan Othryadas a simțit scutul adversarului căzând sub presiunea propriului scut. Privirea lui, abia vizibilă sub coiful greu de bronz care îi acoperea toată fața, în afară de ochi și de gură, a întâlnit-o pe cea a adversarului său. Disciplinat pentru război de educația riguroasă a orașului său — primul sistem de învățământ obligatoriu din lume administrat de stat —, Othryadas a știut exact ce avea de făcut.

Gemând din cauza efortului, el și-a înfipt sabia scurtă în carnea expusă dintre baza coifului adversarului său și partea superioară a platoșei de bronz a acestuia. În timp ce luptătorul din orașul vecin, Argos, se prăbușea la pământ, sufletul său îndreptându-se spre lumea de dincolo, Othryadas a realizat, cu groază, că era singurul spartan care mai rămăsese în picioare. După ore de luptă, 299 dintre concetățenii lui căzuseră, lăsându-l să-i înfrunte singur pe cei doi campioni argieni care încă trăiau — Alcenor și Chromios. Spartanii se vor fi numit pe ei înșiși *homoioi* („egali"), dar Othryadas era acum singur.[1]

Pregătindu-se pentru un ultim asalt, Othryadas și-a înfipt picioarele ferm în pământ, gata fie să obțină o victorie glorioasă împotriva tuturor sorților, fie să se alăture adversarilor săi în ceea ce spartanii numeau „moarte frumoasă" în luptă. Poemele de război scrise cu multe decenii înainte de poetul elegiac spartan Tirteu, din secolul al VII-lea î.Hr., învățaseră generații întregi de spartani că „este un lucru frumos pentru un om bun să moară căzând în primele rânduri în luptă pentru patria sa"[2]. Dar cei din Argos aveau o altă părere. În loc să-l înfrunte pe Othryadas, Alcenor și Chromios s-au declarat pur și simplu câștigători și au fugit spre cetatea lor pentru a-și sărbători „victoria".

Othryadas a rămas pe câmpul de luptă și a dezbrăcat cu grijă armura de pe cadavrele dușmanilor argieni morți. Apoi a dus aceste prăzi în tabăra proprie, situată în apropiere, unde a rămas la postul său, așa cum i se

cerea unui soldat spartan. Potrivit regelui spartan Demaratus, legea spartană impunea cetățenilor să rămână la locul lor în linia de luptă și să triumfe sau să moară.[3]

A doua zi, ambele tabere au contestat rezultatul a ceea ce mai târziu avea să fie numită „Bătălia Campionilor". În jurul anului 545 î.Hr., Sparta și Argos își disputau un teritoriu situat între cele două orașe-stat cunoscut sub numele de Thyrea, pe care spartanii îl ocupaseră recent. Pentru a rezolva conflictul, spartanii și adversarii lor argieni conveniseră ca ambele armate să se retragă, în timp ce două grupuri de doar trei sute de războinici de elită aveau să se înfrunte, temându-se că, dacă armatele complete ar fi fost în apropiere, tentația de a interveni ar fi fost prea mare.[4]

Spartanii nu au avut probabil dificultăți în selectarea celor trei sute de campioni. Cei mai buni absolvenți ai educației spartane erau selectați pentru a se alătura unei unități de infanterie de elită cunoscute sub numele de „cavaleri" (*hippeis*), care servea ca gardă de corp oficială pentru regii Spartei. Rivalitatea dintre această unitate de „elită" și spartanii care nu erau selectați era legendară, cu violențe izbucnind regulat pe străzile orașului-stat. Orice tânăr adult care refuza să cedeze când spartanii mai în vârstă interveneau era adus în fața autorităților și i se aplicau pedepse severe pentru a se asigura respectarea legii spartane.[5]

Scopul Bătăliei Campionilor era de a evita pierderi mari de vieți omenești de ambele părți; cu toate acestea, 597 de bărbați au murit — poate până la 5 la sută din populația masculină a cetățenilor din Sparta și din Argos. În mod destul de ușor de înțeles, argienii au susținut că ar fi câștigat duelul, deoarece mai mulți dintre oamenii lor supraviețuiseră. Dar spartanii au pretins că *ei* erau învingătorii, deoarece Alcenor și Chromios fugiseră. Ei au subliniat că Othryadas rămăsese pe câmpul de luptă și prădase de armuri războinicii uciși — un indiciu clar al triumfului în luptele din Grecia antică.

Cum niciuna dintre părți nu era dispusă să cedeze, bătălia pe scară largă pe care spartanii și argienii sperau să o evite a devenit iminentă. Aceasta a fost probabil una dintre primele bătălii semnificative din Grecia antică între infanteriști puternic înarmați, numiți „hopliți" — denumire derivată de la armura de bronz (*ta hopla*) de aproximativ 30 de kilograme pe care fiecare soldat o purta pentru protecție. Hoplițiii luptau într-o formațiune bine rânduită cunoscută sub numele de „falangă" — așa cum a descris-o poetul Tirteu, „apăsând scut de scut,/creastă de creastă, coif de coif/și piept de piept"[6].

Miile de hopliți din ambele armate purtau un coif de bronz cu protecție completă pentru față, cunoscut sub numele de „corintic", care de obicei avea deasupra o creastă din păr de cal. Permițând foarte puține informații senzoriale, astfel de coifuri ar fi creat o stare de alertă psihologică sporită. Ambele falange de hopliți purtau platoșe, confecționate din bronz sau dintr-un material compozit alcătuit din straturi de in ori de piele; cnemide de bronz le protejau gambele. Dar principala lor armă defensivă era *aspis* — un scut mare din lemn, în formă de bol, acoperit la exterior cu bronz. Surse ulterioare sugerează că spartanii au inscripționat pe exteriorul scuturilor lor litera greacă *lambda*, de la „Lacedaemon" — denumirea dată de ei Spartei. Uniformitatea va fi produs probabil un efect înfiorător asupra inamicului. Într-adevăr, comediograful Eupolis din secolul al V-lea î.Hr. descrie un atenian „îngrozit" la vederea „lambdelor strălucitoare".[7] Dar, la momentul Bătăliei Campionilor, spartanii aveau probabil pe scuturi embleme personale.[8] Picturi de pe vase din acea perioadă arată alți greci purtând scuturi împodobite cu lei, urși, șerpi și scorpioni.

Arma principală de atac a hopliților era o suliță lungă din lemn de frasin, cu vârf de fier. Ei purtau și săbii — pentru cazul în care sulița se rupea. Săbiile spartane erau cunoscute ca fiind foarte scurte. Când un străin i-a întrebat odată pe spartani de ce săbiile erau astfel, a primit răspunsul tranșant: „Pentru a putea ajunge la dușmanii noștri cu mâinile".[9] Soldații spartani purtau toți mantii și tunici roșii — în parte pentru că roșul era culoarea considerată cea mai bărbătească și în parte pentru că ascundea petele de sânge.[10] Utilizarea uniformelor militare de către spartani era pe atunci fără precedent și atrăgea atenția inamicului asupra unității lor intimidante.

În epoca Bătăliei Campionilor, spartanii luptau în cinci regimente, cunoscute sub denumirea de *lochoi*. Denumirile regimentelor care s-au păstrat transmit cu multă forță sugestivă mentalitatea spartană din timpul războiului: „Devoratorul", „Devastatorul", „Furiosul", „Norul de furtună" și „Liderul centrului".[11] Surse ulterioare ne spun că fiecare *lochos* era comandat de un ofițer cunoscut drept *lochagos* (însemnând literalmente „lider al unui *lochos*") și era împărțit în unități mai mici, cunoscute ca „bande jurate" (*enōmotiai*), comandate de un ofițer numit *enōmotarchos* („conducător de bandă jurată"). Ordinele erau transmise de la regele spartan către ofițeri superiori numiți „polemarhi" (*polemarchoi*), apoi către *lochagoi* și, în final, către *enōmotarchoi*, care le spuneau soldaților ce

să facă. Formalitatea acestei structuri de comandă era de neegalat la acea vreme și îi ajuta pe spartani să execute manevre pe care specialiști militari moderni le-au considerat dificile.[12] Datorită paralelelor cu practici militare din zilele noastre, multe traduceri moderne redau gradele ofițerilor spartani ca „maiori", „colonei" și „căpitani".

Profesionalismul spartanilor, comparativ cu contemporanii lor, ar fi putut fi decisiv în bătălia aprigă care a hotărât soarta teritoriului Thyrea. Luptele au fost brutale, cu pierderi grele de ambele părți, dar de data aceasta spartanii au ieșit clar victorioși.

Argienii au fost atât de umiliți de înfrângere, încât și-au ras capetele în semn de doliu. Ei au instituit, de asemenea, o nouă lege, impunând bărbaților să-și păstreze părul scurt și interzicându-le femeilor să poarte bijuterii din aur până când Argosul avea să recupereze Thyrea. Au fost necesare două secole lungi în care bărbații și-au păstrat părul tuns scurt și femeile au renunțat la podoabe din aur înainte ca Argosul să reușească acest lucru.[13] Între timp, pentru a sărbători victoria, spartanii au început să poarte părul lung ca pe un fel de uniformă.[14] Surse ulterioare au explicat că părul lor lung caracteristic era menit să îi facă să pară „mai liberi" și „mai de temut"[15], sau să îi facă pe bărbații frumoși și mai frumoși, iar pe cei urâți, și mai îngrozitori.[16] Multe opere de artă antice îi reprezintă pe spartani cu coafuri elaborate. Cel mai bun exemplu este o statuetă de bronz a unui războinic spartan din anii 510–500 î.Hr., păstrată în prezent la Muzeul Wadsworth din Connecticut. Dar nu toate operele de artă îi înfățișează pe spartani cu părul îngrijit: un spartan reprezentat pe un urcior pentru amestecat vinul de pe la 420 î.Hr. are părul lung, rebel și cârlionțat, revărsat pe umeri și pe piept.

***

După victorie, spartanii își îngropau morții într-un mormânt comun, lângă câmpul de luptă unde căzuseră, în loc să-i aducă acasă, în Sparta. Unul dintre dușmanii lor din Argos avea să râdă mai târziu de faptul că mulți spartani morți — precum cei care căzuseră în Bătălia Campionilor — erau îngropați lângă Argos. Dar spartanii nu s-au arătat tulburați, ci i-au răspuns: „Da, dar niciunul dintre *voi* nu este îngropat lângă Sparta"[17]. Mesajul era clar: în timp ce spartanii luptaseră în multe bătălii lângă Argos, dușmanii lor, argienii, nu invadaseră niciodată teritoriul spartan.

Spartanilor uciși în război li se permitea să aibă lespezi memoriale acasă; de fapt, numai spartanii care mureau în luptă erau comemorați astfel.[18]

Aceste monumente comemorative trebuia să fie mici și în mare parte identice.[19] Arheologii au descoperit douăzeci și patru de inscripții funerare spartane de mici dimensiuni și în general lipsite de ornamente, care conțineau doar numele defunctului și cuvintele *en polemōi* — „în război".

Deși spartanii au câștigat bătălia, Othryadas nu s-a alăturat concetățenilor săi să sărbătorească victoria. Rușinat că doar el singur dintre cei trei sute de campioni supraviețuise, s-a sinucis. A încercat probabil să evite să fie asimilat grupului de bărbați din Sparta disprețuiți și numiți *tresantes* — termen însemnând literal „aceia care fug", dar adesea tradus „aceia care tremură". Acești bărbați erau obligați să-și radă jumătate din barbă și să poarte mantale din petice, probabil pentru a-i face să arate ridicol și pentru a-i stigmatiza; de asemenea, ei erau de obicei aleși ultimii pentru jocurile cu mingea, alungați în poziții „jignitoare" în corurile religioase și obligați să cedeze locul unor bărbați mai tineri — o inversare izbitoare a normelor spartane, conform cărora bărbații mai tineri cedau întotdeauna locul celor mai în vârstă.[20] Tratamentul pe care spartanii îl aplicau lașilor ar fi putut avea scopul de a-i rușina, determinându-i în final să se sinucidă, așa cum a făcut Othryadas.

***

De-a lungul secolelor care au urmat, mulți spartani — în special ofițeri superiori — au căutat să aibă o moarte „frumoasă", în luptă, mai degrabă decât să sufere rușinea pe care Othryadas o simțise supraviețuind camarazilor săi căzuți. Cel mai faimos este un alt grup de trei sute de spartani: legendarul grup comandat de regele Leonidas, care a înfruntat sute de mii de invadatori perși înainte de a se sacrifica pentru libertatea Greciei în bătălia de la Termopile din 480 î.Hr.

O privire superficială asupra poveștii încercării sortite eșecului a spartanilor de a-i opri pe perși — pe care grecii din acea vreme i-au numit în mod explicit „barbari" — în trecătoarea îngustă de la Termopile arată de ce spartanii sunt adesea considerați eroi demni de urmat.[21] Leonidas și cei trei sute de soldați ai săi au avut sarcina de a conduce doar șapte mii dintre compatrioții lor greci pentru a opri o armată persană masivă, până la sosirea întăririlor. Armata invadatoare era compusă din bărbați aduși din vastul imperiu al regelui persan Xerxes, care se întindea de la Balcani până la subcontinentul indian. Erau combatanți din aproape cincizeci de nații, inclusiv perși, mezi, babilonieni, asirieni, bactrieni, indieni, libieni, egipteni, ethiopieni și sciți. Legenda populară spune că